

WEZEN EN WAARDE VAN HET SPINOZISME ¹

Het zij mij vergund tot U, zeer gewenschte toehoorders, die op dezen avond deelneemt aan de plechtige herdenking van den dag, sinds welken 250 jaren verstreken, dat een der grootsten uit het rijk des geestes van het leven scheidde, het woord te richten en met U in gedachten te verwijlen bij den Wijze, van wien Renan eens getuigde, dat hij de Ziener was van zijn tijd en het diepst in de geheimenisse Gods geschouwd had. Ik moge daartoe Uw aandacht vragen om mij te volgen in een bezinning omtrent wezen en waarde van de leer van den Meester, op welker begripen men moeizaam zijn pogen kan richten, zonder nochtans de verheven geesteshouding van haar schepper deelachtig te worden. Spinoza's zielegrootheid te evenaren, in mateloos verlangen naar het Oneindige, het Absolute in volstrekte zuiverheid als Godsidee te beleven, zich te verlustigen in eigen liefdedrang tot het Goddelijke, zonder wederliefde te begeer en, — ziet hier, mijne toehoorders, een taak, naar welke vervulling te streven, het stellen van een onredelijken eisch ware. Met deze uitingen van waarachtig spinozistischen geest kan geen instemming worden gevraagd, tegenover haar past alleen erkenning van haar grootheid.

Voor hen, voor wie de filosofie niet alleen bestaat uit haar geschiedenis en een schoolsche behandeling harer problemen, doch die in de eerste plaats in haar grond, vorm en maatstaf voor eigen oordeelen en levenshouding zoeken, voor deze voorziet de filosofie als wereldbeschouwing in een behoefte des geestes aan een algemeene oriëntering in de chaos der voorstellingen; voor hen geeft de filosofie antwoord op Grillparzers noodkreet: *Wer deutet mir die buntverworrene Welt?*

Hoewel alle filosofieën er naar streven in deze behoefte te voorzien en derhalve in zooverre waardevol zijn, kan toch bij nadere beschouwing naar haar waarde onderscheiden worden. Twee vragen rijzen in dit verband: Voorzag de filosofie in den tijd van haar ontstaan in een algemeene geestelijke behoefte; en voorts: bevat zij ook bestanddeelen, welke haar een waarde geven voor alle tijden, in het bijzonder voor het heden?

Die Philosophie ist ihre Zeit in Gedanken erfaßt; aldus duidt Hegel het relatieve karakter der filosofie aan. Aanknoopend aan en kritiek oefenend op hetgene aan haar voorafging, ontleent een filosofie voor een gedeelte haar bestaansrecht aan haar kritische stelling tot een vorige. Indien zij aanvaard wordt, kan in haar geacht worden de gewijzigde tijdgeest zijn neerslag te hebben gevonden. In dit licht moet vooral gezien worden de filosofie der Renaissance, Aufklärung, Romantiek en het Positivisme.

Maar anderzijds kan een filosofie bestanddeelen bevatten, welke niet slechts aan den tijdgeest uitdrukking geven, maar welke waarde voor alle tijden is. Zij kan de uiting zijn van een richting in 's menschen geestesleven, welke in het denken steeds optreedt. In deze beteekenis der filosofie ligt haar waarde onder een meer algemeen gezichtspunt. In dit opzicht, haar richting, laat de filosofie zich voornamelijk beschouwen als de wijze,

---

¹ Rede [door dr. J.H. Carp], gehouden ter gelegenheid van de herdenking van den 250-jarigen sterfdag van Spinoza te 's-Gravenhage in de Rolzaal op 21 Februari 1927.

waarop de grond der wijsgeerige voorstellingen bepaald wordt, het kennisprobleem. In verschillende methoden heeft de filosofie ten aanzien van het kennisprobleem haar Standpunt bepaald: de zintuigelijke waarneming, de Openbaring, de begripsdialectiek van het rationalisme, het criticisme, de intuïtie.

De eerstgenoemde methode vindt in de empirische aanschouwing een van het denken onafhankelijken kennisgrond. De Openbaring als kennisprincipe bij het vorschén naar waarheid, berust op het geloof aan de autoriteit eener persoonlijke Godsmacht. De rationalistische begripsdialectiek zoekt in het denken zelf den kennisgrond en streeft er naar in een gesloten Systeem van bewijzen langs rationeelen weg de waarheid op te sporen. Het criticisme onderscheidt zich van het rationalisme door de verwerping als zijnde dogmatisch van vooropgestelde principes. Het criticisme onderzoekt het kenvermogen en deduceert uit de feiten van het bewustzijn de gronden hunner mogelijkheid in het algemeen.

Tenslotte de intuïtie, het filosofisch geloof, berustend op het gevoel van niet verdere afleidbaarheid eener voorstelling, welke voor het denken evident is en de volste realiteit bezit, gelijk de zintuigelijke aanschouwing voor het materialistisch empirisme. Men spreekt dan ook wel bij de intuïtie van intellectueele aanschouwing. Het is een in zich beleven van de metaphysische werkelijkheid, hetwelk het primaat heeft voor haar rationeële bepaling en voor deze laatste het uitgangspunt vormt als het transrationeële, de rest, welke het rationalisme zelf immer overlaat. Het verschil tusschen het criticisme en de intuïtie als methodisch principe ligt vooral hierin, dat het criticisme een zelfstandige fundeerende kennistheorie aan het begin der beschouwingwijze stelt, welke zelf geen deel der wereldbeschouwing pretendeert te zijn, terwijl het intuïtionisme, althans zijn toepassing in het Spinozisme, de wijze van kennisbepaling als deel der wereldbeschouwing aanmerkt. Het metaphysisch uitgangspunt, dat zich als evident in 's menschen geest opdringt, is tevens bepalend voor de wijze van kennis verkrijging. Het denken zelf is een functie van een doorleefde metaphysische werkelijkheid. Het criticisme vertoont een neiging tot positivisme, tot een zich afwenden van metaphysica, waar het kennisprincipe der intuïtie wezenlijk met metaphysica verband houdt.

In het bezigen van de eene of de andere van de genoemde methoden tot verkrijging van kennis en waarheid ligt het methodisch principe der filosofie, hetwelk haar wezen uitmaakt en waardoor haar richting bepaald wordt.

De waarde van een filosofie kan voor het hedendaagsch geestesleven onder tweeërlei gezichtspunt worden gezien:

Geeft zij aan een van de genoemde methodische principes een alzijdige consequente uitwerking, zoodat zij als een voor alle tijden geldend voorbeeld van een bepaalde beschouwingwijze kan strekken; beantwoordt zij aan de geestesrichting, welke in onzen tijd als op den voorgrond tredend kan worden aangemerkt?

Het kennisprincipe van het Spinozisme is de intuïtie, de van de ratio door Spinoza onderscheiden *scientia intuitiva*. De intuïtie geeft, gelijk Spinoza het uitdrukt, een begrip niet door overtuiging van redenen, maar is een aanschouwing der dingen door een gevoelen en genieten van de zaak zelve (K. V. 54, Schaarschmidt). Het is alsof men de woorden van

Diotima tot Socrates hoort, dat bij den hoogsten trap van kennis, waartoe de Eros voert, het schoone zelf aanschouwd zal worden. Spinoza heeft het beperkte vermogen van het redelijke begrijpen ingezien. Zonder echter in een *ignorantia docta* zijn toevlucht te zoeken, heeft Spinoza in de intuïtie de nieuwe kennisbron gevonden, welke den geest uit zijn rationeele kluisters verlost heeft. In de *Ethica* wordt het bestaan van God niet bewezen, maar apriori gesteld in een definitie, uit welke alle gevolgen, die uit de immanente Godsidee voortvloeien, ontwikkeld kunnen worden. De apodictische zekerheid, waarmede voor Spinoza de Godsidee gegeven is, wordt verschaft door de intuïtie in een in den geest doorleefde werkelijkheid. In de *Ethica* is het vlakke rationalisme, waarvan Spinoza zich in de *Korte Verhandeling* nog niet had losgemaakt, overwonnen door het intuïtieve inzicht, hetwelk de voorstellingen in haar universeelen samenhang als deel der metaphysische eenheid doet kennen.

Beschouwen wij nogmaals de zoeven genoemde denkrichtingen en trachten wij haar waarde te bepalen uit een oogpunt van consequente doorvoering van haar principe. Alsdan kan worden vastgesteld, dat het naturalisme, hetwelk in de empirische aanschouwing zijn kennisgrond heeft, de voor een wereldbeschouwing fundamenteele vraag naar een *prima causa* niet vermag te beantwoorden, daar immers empirische waarneming en een causale beschouwingwijze nimmer tot een absoluut einde kunnen voeren. Een wereldbeschouwing, berustend op het geloof in de Openbaring, is genoodzaakt ter verklaring van den zin dier Openbaring een beroep te doen op 's menschen verstand als beslissende instantie. Het rationalisme ziet zich geplaagd voor een tegenstrijdigheid tusschen zijn verstandelijk bewijzende methode eenerzijds en een onbewezen uitgangspunt anderzijds, welks grond niet met syllogistische logica kan worden bepaald. Het rationalisme is genoodzaakt tot een μεταβασις εις άλλο γένος, het transrationeele. Het criticisme, in methodische bezinning zijn uitgangspunt nemend, als ware deze een zelfstandige denkwerkzaamheid, legt alzoo de kritische probleemstelling aan deze beschouwingwijze ten grondslag, welke probleemstelling zelf evenwel niet op het kritisch beginsel berusten kan. Immers de principieele vraag naar de algemeene mogelijkheid van dingen en voorstellingen, houdt het uiteraard onkritisch geloof in, het criterium daarvoor in het individueele bewustzijn te vinden, hetwelk als kennistheoretisch subject in de kritische vraagstelling reeds is vervat en derhalve apriori gesteld wordt.

Zoo bevatten materialistisch naturalisme, rationalisme, Openbaringsgeloof en criticisme alle een beslissend moment, waarin het methodisch principe, waarop deze beschouwingwijzen berusten, verlaten wordt. Alle deze denkrichtingen behoeven aanvulling met een principe, dat buiten haar methode ligt en ten opzichte daarvan als intuïtie is aan te merken, zonder dat deze kennisbron in de beschouwingwijze zelve haar verklaring kan vinden.

Anders is het in het Spinozisme.

Geen methodische bezinning, waarbij het denken reflecteert over den te volgen weg van kennisverkrijging en de mogelijkheden van zijn vermogen peilt, voert tot den kennisgrond der intuïtie. Apriori en met apodictische zekerheid is de Godsidee in haar volle metaphysische werkelijkheid door het intuïtief weten gesteld.

Hierbij moge ik U op een punt van fundamenteel belang voor het verstaan van Spinoza's leer wijzen. Voor den psychologischen beschouwer is het de intuïtie, welke tot deze Godsidee gevoerd heeft. Voor den Spinozist zelf echter is de intuïtie als kennisbron afgeleid uit dit metaphysisch uitgangspunt. Deze metaphysische fundeering van Spinoza's kennisleer geeft aan het Spinozisme een principieele zuiverheid, zooals in geen andere beschouwingswijze wordt aangetroffen. Voorzoover de geest zelf deel heeft aan de eeuwigheid is hij de oorzaak der intuïtie als het vermogen de eeuwigheid te ervaren: de beschouwing der dingen *sub specie aeternitatis*, een aprioristisch inzicht in den samenhang van voorstellingen en dingen tot een absolute eenheid.

In de consequente doorvoering harer principes geeft de leer van Spinoza een voor alle tijden geldend voorbeeld van een beschouwingswijze, waarin het supra-rationeële met het rationeële tot een harmonisch geheel zijn gebracht. Hiermede komt aan het Spinozisme onvergankelijke waarde toe. De mensch streeft niet alleen naar bevrediging van de eischen des Verstands, maar evenzeer van die van het gemoed. Aan beide komt het Spinozisme tegemoet, twee fundamenteele denkrichtingen vereenigend: het Platonisme en de Aristotelische leer. Plato, wiens op synthese aangelegde geest de werkelijkheid der ideeën schiep, gaat van de metaphysische realiteit uit. Aristoteles daarentegen analyseert de gegeven voorstellingen en leidt daaruit de bepalende vormen af, welke begrippen echter niet de realiteit der ideeën raken: intuïtie, intellectueele aanschouwing eenerzijds, begripsdialectiek, rationalisme anderzijds.

In dit opzicht is het Spinozisme te stellen naast de Christelijke theologie. In de Scholastiek heeft men de Aristotelische syllogistiek verbonden met de geopenbaarde waarheden des geloofs. Evenzoo voegt zich in het Spinozisme de strenge logica der geometrische methode naast het intuïtief aanschouwde uitgangspunt der goddelijke Al-eenheid, dat slechts als mystiek beleven realiteit en waarde heeft. Neemt de Scholastiek een transcendenten Godsidee aan en aanvaardt zij de bijbelsche Overlevering als de gegeven waarheid, het Spinozisme gaat van een immanente Godsidee uit, welke rationeel ontwikkeld wordt. Verwantschap en tegenstelling tusschen de Christelijke theologie en het Spinozisme kunnen aldus worden uitgedrukt: beide zijn theocentrische wereldbeschouwingen, de eene transcendent, de andere immanent gericht, de eerste de autoriteit der overgeleverde Openbaring aanvaardend, de laatste slechts die der Rede, heteronomie tegenover autonomie.

Deze beide instellingen des geestes zijn elk aan haar eigen voorwaarden gebonden.

De goddelijke transcendentie brengt mede, dat subject en object van religieusen drang gescheiden worden opgevat, hetgeen een streven naar vereeniging in zich sluit, alsmede de vorming van een voorstelling van dit object. Daarom gaan goddelijke transcendentie en personalisme samen. Individualisme en een strevende geest zijn de voorwaarden voor de vorming van een transcendenten Godsidee en personalistische symbolen.

De immanente Godsidee wordt uit een andere geesteshouding geboren. Zij berust op het stemmingsmoment van vereenzelviging van het subject van den religieusen drang met

de oneindige Al-eenheid. Waar de onderscheiding van subject en object van dezen drang hierbij niet optreedt, is de vorming van een voorstelling van het object uitgesloten. Voorstellingsvorming onderstelt zelfbepaling van het voorstellend subject, welke bij het mystiek beleven, dat tot de immanente Godsidee voert, niet plaats vindt. Een overgave aan datgene, wat zich als overweldigende macht aan den geest opdringt, zonder voorstelling, kritiek en zelfbepaling, zie hier de voorwaarde voor het beleven van de realiteit der immanente Godsidee, gelijk Goethe haar in de geloofsbelijdenis, welke Faust aan Gretchen aflegt, vertolkt heeft.

Moge ik U thans op de waarde wijzen, welke het Spinozisme in het bijzonder voor onzen tijd heeft, voor zoo ver in deze beschouwingswijze het metaphysisch bewustzijn, dat zich als de moderne tijdgeest: doet kennen, tot uiting komt. Hoezeer ook de verschillende levensgebieden zich van elkander afscheiden en elk zijn eigen methodische en systematische behandeling vindt, toch worden alle deze uitingen van 's menschen geest wezenlijk verbonden door het vigeerend metaphysisch vormprincipe, dat op haar den stempel van den tijdstijl drukt, zoowel in kunst als in staatkundige voorstellingen, als onder een meer algemeen gezichtspunt in de philosophie. De richtingslijn, welke in dezen geest des tijds te onderkennen valt, doet een overgang zien van transcendente naar immanente voorstellingswijzen. Tot de 19de eeuw heeft men veelal gebezigd een overwegend transcendente kennisleer, den grond van het wereldbeeld niet in, doch buiten het denken zoekend, waarin de voorstelling door een extramentaal gegeven gewekt moest worden. Theïstische en deïstische Godsvoorstellungen berusten op deze transcendente beschouwingswijzen. Sinds Kant, den komenden tijdgeest in zich voelende ontwaken, een formuleering van de nieuwe kennistheoretische grondslagen gegeven had, is een periode in 's menschen geestesleven aangebroken, op welke het principe der Immanentie zijn stempel heeft gedrukt, al mogen de nieuwe denkrichtingen uiteenloopen van materialistisch monisme tot metaphysisch idealisme. De Godsvoorstelling, welke aan de immanente beschouwingswijze verbonden is, onderscheidt zich van het Theïsme en Deïsme door de opvatting van God als Idee, Beginsel.

Maar ook al komt aan Kant de eer toe een oplossing te hebben gegeven aan het kennisprobleem, waar in de Immanentie-gedachte, waarvan de 19de eeuw en onze tijd vervuld zijn, tot uitdrukking komt, in Spinoza's leer heeft dit vormprincipe van den tijd zijn universeele metaphysische uitwerking gevonden. In de metaphysische Al-eenheidsleer, waarin de Godheid als het vormlooze oneindige, dat alles in zich omvat, als beginsel eener rationeele ontwikkeling van een wereldbeschouwing wordt gedacht, voorts in de metaphysisch gefundeerde kennisleer, waardoor de conformitas tusschen idee en ding niet langer berust op reproductie van den geest, maar op de eenheid van beider oorsprong in de goddelijke Al-eenheid, tenslotte in een waarheidsbegrip, dat het kenmerk van een ware idee in haar zelf ligt zonder betrekking tot een object en in een autonome moraal, in alle deze wezensteekenen van het Spinozisme doet zich deze leer kennen als de beschouwingswijze der Immanentie bij uitnemendheid. En hiermede is haar waarde voor onzen tijd, waarin het principe der Immanentie werkt, aangegeven. Geheel onjuist ware het in Spinoza's philosophie de voleindiging te zien van de denk-systemen der Nieuwere Philosophie. Veeleer

ligt haar bijzondere beteekenis in haar onafhankelijkheid van het denken van den tijd, waarin haar schepper leefde.

Bij de erkenning van deze waarde van het Spinozisme is niet in de eerste plaats te denken aan den vorm, waarin deze beschouwingswijze is vervat. De geometrische methode zal wel nimmer in staat blijken te zijn de geestesinstelling te richten op de mystieke visie, de onmisbare voorwaarde voor de waarachtig spinozistische wereldbeschouwing; daartoe zijn veeleer vormen noodig, welke tot 's menschen gemoed spreken, vormen, waarvan Angelus Silesius en ook Goethe zich bediend hebben ten einde aan de mystieke stemming uitdrukking te geven. En toch behoort de geometrische methode met haar genetische definities en begripsontwikkeling tot het wezen van het Spinozisme. Immers op geen andere wijze kan het principe der Immanentie in volkomen zuiverheid worden ontwikkeld. Een kritische uiteenzetting of een beschouwend betoog, gelijk in de *Korte Verhandeling* en de *Tractatus de intellectus emendatione* wordt aangetroffen, geeft geen apodictische zekerheid naar den vorm omtrent de laatste gronden, welke der beschouwingswijze tot fundament strekken. Deze zekerheid wordt alleen daar gevonden, waar zonder reflexie en zintuigelijke waarneming de gedachte van een evident apriori gegeven is, vervat in door het intuïtief weten gestelde definities, waaruit met de geometrische methode het systeem wordt afgeleid. De geometrische methode is derhalve bij uitnemendheid geschikt om een inzicht te geven in het wezen der immanente beschouwingswijze, al kan zij de realiteit der immanente Godsidee nimmer tot het bewustzijn brengen.

Moge ik U nog met eenige woorden wijzen op de beteekenis van het Spinozisme voor onzen tijd op een levensgebied van praktischen aard: de staatkundige voorstellingen. Onder de staatkundige voorstellingen, welke in onzen tijd op den voorgrond treden, staat in de eerste plaats de democratische gedachte, een idee, welke in Spinoza's leer haar metaphysischen grondslag vindt, vrij van opportuniteit. Hieruit moge tevens nader blijken hoezeer de spinozistische beschouwingswijze met het geestesleven van onzen tijd verband houdt, daar zij aan een idee, welke het staatkundig bestaan van de hedendaagsche menschheid beheerscht, haar principieelen grondslag kan geven.

De democratische gedachte is in de immanente beschouwingswijze geworteld. Uit deze monistische denkwijze vloeit evenzeer een monistische staatsleer voort, waarin de identiteit van Overheid en onderdanen wordt aanvaard. Voorts is uit het vrijheidsbegrip en den Eros der immanente beschouwingswijze de idee van het rechtsbewustzijn voortgekomen, waarmede wordt aangeduid de in de democratische gemeenschapsordering besloten maatstaf des rechts en stuwkracht ter verwezenlijking der sociale ideeën. Op het immanente vrijheidsbegrip berust het rechtsbewustzijn als autonomie van den socialen plicht, op de immanente Erosgedachte als Supra-individueel bewustzijn des rechts, als gemeenschapsbewustzijn. Beide zijn wezenlijke bestanddeelen der spinozistische beschouwingswijze.

Het gloedvolle geestesvermogen, waarvoor Plato aan de menschheid het Eros-Symbool heeft geschonken, doet in den mensch het besef ontwaken van zijn innige relatie tot de metaphysische ideeën, zoodat hij de realiteit dier ideeën in zich doorleeft. Streefde de platonische geest naar een gemeenschap met transcendente ideeën, Spinoza's immanente

Eros doet een lustaffekt ontstaan, dat met de gedachte van de wezenseenheid van den mensch met de metaphysische Al-eenheid optreedt. De liefde tot God — aldus Spinoza — wordt des te meer gewekt, hoe meer menschen wij ons door denzelfden liefdeband met God verbonden voorstellen. 's Menschen streven, gericht op de kennis Gods, d.i. het inzicht in de Absolute Eenheid, waaruit de hoogste vorm van liefde en lust voortvloeit, voert hierbij tot de voorstelling eener gemeenschap, welker leden onder het gezichtspunt der al-omvattende Godsidee met elkander wezenlijk verbonden worden gedacht.

Aan een uiteenzetting van de waarde van het Spinozisme voor onzen tijd zou niet mogen ontbreken de bepaling van het standpunt dezer beschouwingwijze ten opzichte van de gedachte der internationale gemeenschapsordering. Hem, die nog niet is doorgedrongen in de spinozistische beschouwingwijze en in haar steun zou willen zoeken voor deze waardevolle idee van het hedendaagsch menschdom, wacht diepe teleurstelling. Immers uit de politieke geschriften van Spinoza, *Tractatus Theologico-Politicus* en *Tractatus Politicus* zal hem blijken, dat de wijsgeer een mechanische verbandsopvatting tusschen Staten huldigt, tengevolge waarvan een verbond en een verdrag slechts van kracht zijn, zoolang het eigenbelang der betrokken staten er door gediend wordt. Hij hoede zich echter voor misverstand. Deze beide geschriften van Spinoza hebben veelal een praktisch-politieke strekking, hetgeen de denker zelf aldus betoogt, dat, waar alle menschen, de door de rede geleide, zoowel als anderen, een staatsverband vestigen, de verklaring en de grondslagen van zoodanig verband niet redelijk kunnen zijn. Uit de wijze echter, waarop in het voorgaande de idee der organische democratie in Spinoza's immanente Eros-gedachte gefundeerd werd, moge reeds gebleken zijn, dat in de spinozistische wereldbeschouwing de voorstelling van een de geheele menschheid omvattend verband haar wezenlijken grond vindt. Geen hoop en vrees vormen een relatieven en tijdelijken band tusschen menschen en volkeren, doch het gezamenlijk verbonden zijn in streven naar Godskennis en-liefde maakt den metaphysischen grondslag voor een mondiale gemeenschapsordering uit.

Naast de *Civitas Dei* van den heiligen Augustinus heeft zich een immanente Godsgemeenschap gevoegd.

's-GRAVENHAGE

J. H. CARP

Colofon

J.H. Carp, WEZEN EN WAARDE VAN HET SPINOZISME

Rede, gehouden ter gelegenheid van de herdenking van den 250-jarigen sterfdag van Spinoza te 's-Gravenhage in de Rolzaal op 21 Februari 1927.

Gepubliceerd in *Chronicon Spinozanum*, Tomus Quintus [Deel 5], Hagae Comitum, Curis Societatis Spinozanae, MCMXXVII [1927], p. 3 - 13

De 5 delen zijn te vinden via het [blog van 11-07-2012](#): "CHRONICON SPINOZANUM op internet"